

MELİK BİR ŞAİR ŞAH HATAYİ

Nuri PEKSÖZ

“Düşmüşlerin elin tutmak alilik.” der Hatayi. Bir coğrafya büyür, sınırları genişler, bir bakarsınız bizim dilimizle söylenmiş elbiseler giyer sözcükler. Bizim gibi düşmüşe şefkat eden bir tefekküre bürünür söz. Anlam coğrafyamız der bilgiler; arifler gönül coğrafyamız der... Mezhep ve meşrebin ötesinde bir insanlık söylemini anlama çabası benimki. Muhammedi olmak saf bir imanı önceler gönüllerde. Tarih ve kültür dairesi bize itikat dayatmamalı derim. “Cehalette asla tevhit (birlik) olmaz.” İşte bir sultan şairi, Şah Hatayi’yi, anlamaya çalışırken önyargısız tümceler kurmak istedim.

Şair, 1487 yılında Erdebil’de doğdu. Büyük dedesi Şeyh Safiyüddin Erdebili (1252-1334) meşhur bir İslam âlimidir. Şeyh Safiyüddin, Halvetilik ve Kalenderilik tarikatlarını birleştirerek “Safeviye” (Erdebiliye) tarikatını kurar. Tarikatının inceliklerini ve usulünü öğrettiği Makâlat-ı Şeyh Safi (Saffetüssafa) adlı eseri tasavvuf klasikleri arasındadır.

Şii mezhebinin İmamiye koluna mensup derviş bir âlim olan Şeyh Safiyüddin hükümdarlar üzerinde etkili olduğu gibi halk üzerinde de etkili biriydi. Ankara Savaşında esir alınan Osmanlı askerlerinin hürriyetine kavuşmasını da o sağlamıştı. (Sadeddin Nüzhet Ergun, Hatayi Divanı, s.7)

Şah İsmail’in dedesi Cüneyd, Gürcüleri Müslüman etmek için sefere çıkar ancak Şirvan Hükümdarı Sultan Halil ondan şüphelenir. Cüneyd ile Sultan Halil arasındaki savaşta Şah’ın dedesi yenilir. (1472) Şah’ın babası Haydar, Şirvan Hükümdarı Sultan Halil’den babasının intikamını almak için dervişlerinden güçlü bir ordu düzenler. Askerlerinin başlarına kırmızı börtük (başlık) takar. Bu sebeple bu orduya başlarındaki börtüklerden dolayı “Kızılbaş Ordusu” denilmiştir. Daha sonra Şirvan ordusu Akkoyunlu hükümdarı Yakup Bey’den yardım alarak “Kızılbaş Ordusunu” ağır bir yenilgiye uğratar. Şah’ın babası Haydar bu savaşta öldürülür.

Haydar’ın oğulları İsmail (4 yaşında) ve abisi Yâr Ali (10 yaşında) İsfahan kalesine hapsedilir. Daha sonra hapisten Akkoyunlu hükümdarı Yakup Bey’in ölümü üzerine hapisten kurtulurlar. Şah İsmail’in abisi Yâr Ali dedesinin postuna oturur. Yâr Ali’yi kıskanan Akkoyunlu hükümdarı Rüstem ani bir baskınla onu öldürür. Babasından sonra abisi de öldürülen İsmail müritler tarafından Giylan’a kaçırılır. İsmail, Giylan Bey’i Şerif Hasan tarafından himaye edilir. İyi bir eğitim alır. Tasavvufun incelikleri yanında savaş sanatını da öğrenir. Daha on beş yaşındayken dedesinin müritlerinden oluşturduğu orduyla Şirvan üzerine yürür. Ordusundaki askerler yine başlarına kızıl börtük (başlık) takmıştı. Şirvan’ı alıp Karabağ’ı başkent yapar. Daha sonra Akkoyunluları yenerek Tebriz’i topraklarına katar Tebriz’in fethinden sonra hükümdarlığını ilan eder. (1502)

Şah İsmail bir dini lider, şair ve hükümdar olarak çok etkili biriydi. Soy olarak mensubiyetini Hazreti Ali efendimize kadar götüren kaynaklar vardır. (Sadeddin Nüzhet Ergun, Hatayi Divanı, s.7) Dedesi Safiyüddin Halvetilik ve Kalenderiliği birleştirerek Safeviye (Erdebiliye) tarikatını kurar. İkinci Murat zamanında Anadolu’ya gelir iskân izni ister ancak padişah tarafından kabul görmez. Safiyüddin’in Anadolu’da en tanınmış halifesi Hacı Bayram Veli’dir. Ancak S. Nüzhet Ergün’e göre Anadolu Aleviliğinin oluşmasında en etkili olan Şah İsmail’in babası Haydar’dır.

Osmanlı Sünniliği ve Safevi Şiiliği bir hükümdarlık mücadelesi içinde şekillendi. Osmanlı Devleti birçok etnik unsuru bir arada tutan bir dünya devletiydi. Ordusu Bektaşî dergâhına bağlıyken medrese geleneğinde Sünnî öğretî hâkimdi. Özellikle İran üzerinden gelen Şii dervişlere karşı hassas bir politika izlemek devletin güvenliği açısından önemliydi. Osmanlı devleti, Safevi devletini kısa bir zaman içinde güçlenmesini bir dış ve iç tehdit olarak benimser. Bunda Anadolu’da tarikatlarını yayma çalışmaları içinde olan Safevi dervişlerinin de büyük rolü vardır.

Şiiliğe ait öğretiler özellikle tasavvuf yoluyla Anadolu’da yayılır. Ahmet Er Rufai (1119-1182) bu dönemden çok daha önce yaşamasına rağmen mezhepten ziyade tasavvuf yoluyla hızla yayılan bidatlerle ilgili talebelerini uyandır.

“Tasavvuf ehlinin bazısının ayağını kaydıran vahdet-i vücud konusundan söz söylemekten sakın. Şahîyata varan ölçüsüz sözlerden de sakın. Çünkü böyle ölçüsüz sözlerle küfre düşüp kâfir damgasını yemek, günahla perdelenmekten daha beterdir.” (Hak Yolcusunun Düsturları, s. 50.) “... İyi belle. Acem sofilerinin ifratlarından sakın. Zira hiç şüphe yok ki, Resul aleyhisselamın da katiyetle buyurdıkları gibi, onların bazı sözleri ile fiillerinde mübalağa vardır, [birbirlerini] övmelerinde mübalağaya kaçarlar.”

Felsefi tasavvuf ümmi bir toplum olan Osmanlı toplumunda çok etkilidir. Sünni ve Şii mezheplerinin birçok ayrıştığı nokta olmasına rağmen her iki mezhebinde mistik tecrübelerinde büyük benzerlikler vardır.

Şah Hatayi eğitim görmüş kitabi bilgiyi özümsemiş bir sofidir. İslam mistizmine ait o tecrübeyi sadece şifahi kaynaklardan edinmek özellikle tevhit öğretisini öğrenmeden dervişliğin şahîyelerine boğulmak insanları sorumsuz söylemlere itecektir. Bugün tasavvufun heteredoks söylemleriyle daha sık karşılaşılmaktadır. Şah Hatayi de bir mürşit olarak yolunun öğretisini dervişlerine iletmiştir. Şiirlerinde gizemcilik yerine didaktiklik ön plandadır.

*“Sofî mezhebimin nesin sorarsın,
Biz Muhammed Ali deyenlerdeniz.
Gözüyle gizli yok ya sen ne dersin?
Biz Muhammed Ali deyenlerdeniz.*

*Eğnimize kırmızılar giyeriz,
Hâlimizce her ma'nâdan duyarız.
Katarda İmam Ca'fer'e uyarız,
Biz Muhammed Ali deyenlerdeniz.”* (Sadeddin Nüzhet Ergun, Hatayi Divanı, s.7)

Şah Hatayi aynı zamanda bir Hacı Bektaş Veli hayranıdır. Şiirlerinde ondan sık sık bahseder, dört kapı kırk makam vurgusu yapar.

*“Meşreb ile dört kapudan. Girülür,
Özün teslimle Allah'a varılır,
Mürşidin önünde kefen sarılır,
Cemiyette pirsiz namaz kılınmaz.”* (s.89)

...
*“Muhammed Ali'dir kırkların başı,
Uralun Yezîd'e lâ'neti taşı,
Hünkâr Hacı Bektaş Veli'dir eşi,
Biz Muhammed Ali deyenlerdeniz.”*(s.89)

...
*“Tuttuğumuz bir gerçeğin elidir,
Gittiğimiz imamların yoludur,
Serçeşmemiz Hacı Bektaş Veli'dir,
Mihman canlar bize safâ geldiniz.”*

Makalat'ın yazarı Hacı Bektaş Veli Anadolu erenlerindedir. Osmanlı “yeniçerilerinin piridir.

“Bir ilim, bir kelam, bir nefes, bir saz.” Diyen Hatayi şiirleriyle duru sade Türkçesiyle edebiyatımızda derin izler bırakmış bir şairdir. Onun şiirlerinde Yunus'un etkisi olmasına rağmen Yunus Emre kadar derin tefekkür adamı değildir. Melik bir şair olması onun şiirini daha çok söylev üslubuna yakın bir yöne sevk etmiştir. Şiirlerindeki telmihler, İslam tarihi, Hazreti Ali Efendimiz ve Ehli Beyitle ilgilidir. İslam tasavvufunun zengin terminolojisinin şiirini besleyen bir zenginlik olduğunu görüyoruz.

Bir aşk yolu olan tasavvuf nefsin tezkiyesi konusunda özel öğretilere sahiptir. “Nefsini bilen Rabbini bilir.” Ancak bizim sufi geleneğimizde “nefsi bilmek yerine nefsi öldürmek” söylem olarak çok kullanılır. Bu yolda nefsi (egoyu) feda etmek esastır.

*“Sen nefsinin öldür olagör yeksan,
Varlık gömleğini eylegil üryan.”*

Hikemi bir dil geliştirir şair. Posta genç yaşta oturmuş bir pir olarak, melik bir şair olarak bu dili kullanır. Tasavvuf, aynı zamanda “Din nasihattir.” Düsturunu kendine ilke edinen bir yoldur.

*“Gevherin geçmeyen yerde,
Satma kardaş kerem eyle.
Lâ’l taşını çay taşına,
Katma kardaş kerem eyle.”*

*Gördün bir yerde âşinâ,
Her ne dersin öz başına,
Yol taşını yol kuşuna,
Atma kardaş kerem eyle.”*

*Gördünse bir yerde rakîb,
Neylersin yüzüne bakıb,
Münkiri katara çekib,
Yedme kardaş kerem eyle.”*

Bu nasihat dili bütün şiirlerinde kendini hissettirir. Şah Hatayi’nin şiirleri Alevi Bektaşî meclislerini yanında Sünnilerin dergâhlarında da çok okunur. Bugün ilahi formunda okunan birçok şiiri vardır.

*“Bir nefescik söyliyeyim,
Dinlemezsen neyleyeyim.
Aşk deryâsın boylayayım,
Ummana dalmağa geldim.” (s.108)*

*“Şu âleme bir nur doğdu,
Muhammed doğduğu gece.
Yeşil kandilden nûr indi,
Muhammed doğduğu gece.” (s.99)*

Şairde “Hakk, Muhammed, Ali” şeklinde ifade edilen hakikatin son yıllarda Hıristiyan teslisine benzetilmesi çok çirkindir. Şifahi kültürle sürdürülen bir gelenek zamanla asıl kaynaklarından kopabilir. Biz en azından dini geleneğe ait bu terminolojiye hâkim olmalıyız. Popülist yaklaşımlardan kaçınmalıyız.

Yavuz Sultan Selim ve Şah İsmail (Hatayi) ikisi de İslam dünyasının güçlü devletlerini meliki olarak karşı karşıya geldiler. Bir mezhep kavgasından çok bir iktidar mücadelesidir. Allah (cc.) bu zaferi Yavuz’a nasip etti.

Biz tarihi bir olayı insanlara itikat gibi dayatacak değiliz. Bugün artık tarihi olay ve menkıbeler yerine Kur’an ve sünnet merkezli bir tefekkür geliştirmeliyiz.

Peygamber efendimizin kutlu yolu İslam ve onun sunduğu sağlam bir itikatla bu yolda kulluk şuuru içinde ömrünü geçirenlere ne mutlu!